

ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

УДК 37(09)(477)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДИДАКТИКИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М.ДЕМКОВА

Белкіна Н.І., Красновид М.М.

На основі аналізу структури дидактики XIX ст. розглядаються наступні проблеми, а саме: закони та правила дидактики в педагогічній спадщині М.Демкова, питання формальної та матеріальної теорій, визначена позиція М.Демкова з цього питання.

Ключові слова: дидактика, закони, правила, формальна освіта, матеріальна освіта, М.Демков.

Исходя из анализа структуры дидактики XIX века рассматриваются следующие проблемы, а именно: законы и правила дидактики в педагогическом наследии М.Демкова, вопросы формальной и материальной теорий, определяется позиция М.Демкова по этому вопросу.

Ключевые слова: дидактика, законы, правила, формальное образование, материальное образование, М.Демков.

On the basis of analysis of the didactics structure in the XIX century the following problems are investigated: laws and rules of didactics in M.Demkov's pedagogical heritage and issues of formal and material theories; M.Demkov's stand on this question is set forth.

Key words: didactics, laws, rules, formal education, material education, M.Demkov.

Значне місце в педагогічній спадщині М.Демкова займають проблеми дидактики: визначення змісту освіти, обґрунтування методів та прийомів, засобів навчання, розробка теорії уроку як основної форми навчання. У своїх підручниках, виділяючи дидактику окремим розділом, М.Демков, як і більшість вчених, намагався підкреслити, що теорія навчання на той час вже виділилася в окрему галузь педагогічних знань.

Прогресивні педагоги XIX ст. піддавали радикальному перегляду всі сторони діяльності загальноосвітньої школи, структуру і зміст освіти, організаційні форми і методи навчання. У той же час створювалися нові дидактичні системи, які боролися проти пасивності і перевтоми учнів, стимулювали їх пізнавальну активність і творче мислення.

Структура дидактики періоду, що розглядається, була надзвичайно складною, вона ніби мала декілька рівнів або вимірів. Дидактика народної школи (першого рівня) більше проголошувала настанови, поради і методи для вчителя (К.Ельницький, С.Миропольський та інші). Дидактика другого рівня розвивалася як теорія навчання, органічною основою якої була педагогічна психологія. Теорія навчання була скоріше сумою дидактичних висновків із педагогічної психології, ніж власне тео-

рією (М.Олесницький, І.Скворцов, К.Смирнов та інші). Третій рівень характеризувався намаганням розробити основи дидактики як специфічної і самостійної наукової дисципліни. Дидактика цього рівня розвивалася як теорія освіти і навчання в тісному зв'язку з суміжними науками, а саме філософією, психофізіологією, соціологією (П.Лесгафт, П.Каптерев, В.Вахтеров, К.Вентцель та інші).

Особлива увага педагогів (П.Каптерєва, В.Вахтерова, К.Вентцеля та інших) акцентувалася на розробці проблем змісту освіти, що було обумовлено соціальними причинами, потребами розвитку школи, розширенням сфери освіти, прогресом науки, логікою розвитку педагогічної теорії. Зокрема, П.Каптерев дав обґрунтування освітнього значення окремих предметів, показав необхідність їх вивчення в школі [7, с. 270]. В.Вахтеров доводив єдність усіх наук, їх взаємозв'язок і взаємообумовленість [1, с. 33]. К.Вентцель як один із прихильників вільного розвитку дитини пропонував створити такі умови, за яких учень самостійно міг би вибрати із виучуваної науки кожного разу те, що йому необхідно в даний момент [2, с. 251].

Великої популярності в наукових колах на той час набули ідеї А.Дістервега, Й.Гербарта, Г.Спенсера, О.Конта.

М.Демков був серед вчених, які розробляли проблеми третього рівня. Розв'язанню питань дидактики він присвятив ряд своїх публікацій: "Курс педагогіки" ч. I [3], "Початкова народна школа, її історія, дидактика і методика" [4], "Про хід уроку і дух навчання" [6], "Інтерес викладання" [5] та інші. За визначенням М.Демкова: "Дидактика викладає основи, правила і закони навчання, намагаючись знайти найкращу систему навчання" [3, с. 6].

В своїх працях вчений, проаналізувавши досвід попередніх надбань, виділив ряд дидактичних законів:

- закон природовідповідності;
- закон постійного повторення і вправ;
- залежності ефективності навчання від інтересу, зацікавлення ним учнів.

Дидактичний закон "вчи відповідно до природи" Демков виводить, посилаючись на вчення Я.Коменського, Й.Песталоцці, Г.Сковороди [3, с.131]. Цей закон знаходиться в тісному зв'язку з принципом самодіяльності: щоб спонукати учня до самодіяльності, самоосвіти і самовиховання, необхідно обов'язково враховувати його природні задатки, нахили. Відповідно до цього законом Демков підтвердив основні правила дидактики: навчання повинно бути наочним, необхідно вчити від легкого до важкого, від близького до далекого, від простого до складного та інші. Це правила, тому що вони мають винятки. Вчений пояснив це на прикладі правила щодо використання наочності, оскільки остання використовується найчастіше в початковій школі, а в середній учень переходить до абстрактно-логічного мислення, узагальнення і систематизації, використовувати наочність такою мірою, як у початковій школі, немає потреби.

Наступний дидактичний закон "частого повторення і вправ", за словами Демкова, ґрунтується на психологічному законі асоціацій [3, с.134]. Виділивши головне у виучуваному матеріалі, як стверджував педагог, навколо нього згруповують другорядні факти. Необхідно побудувати навчання так, щоб головна думка ніколи не забувалася, повторювалася на кожному уроці в найрізноманітніших варіантах і комбінаціях. Завдання вчителя полягає не стільки в тому, щоб наповнювати учнів різними знаннями, скільки допомогти відшукати головне, суттєве у виучуваному матеріалі.

Особливої уваги Демков приділив обґрунтуванню закону "навчання повинно бути цікавим" [3, с. 134]. Посилаючись на праці Й.Гербарта, Демков показав залежність ефективності засвоєння учнями знань від інтересу, зацікавленості. Однак вчений застерігав від перетворення уроків на дозвілля, де діти тільки й чекають, щоб їх розважали. Навчання – це, перш за все, серйозна праця, як стверджував педагог, і ця праця повинна бути для учнів посильною і цікавою, а для цього необхідно дотримуватись певних дидактичних правил і практичних порад. Увагу привертають два правила: вміння педагога знаходити "старе в новому" і "нове в старому". Ці правила забезпечують зв'язки у виучуваному матеріалі: відштовхуючись від відомого, педагог викликає цікавість до невідомого, пояснюючи невідоме, вчитель пов'язує його з відомим. Так, на думку Демкова, вчитель викликає інтерес, що є запорукою успіху в навчанні. Завдання школи, як підкреслював вчений, полягає

в тому, щоб вивчити інтереси учнів і, враховуючи їх, здійснювати навчання та виховання, з іншого боку, школа повинна сформулювати певні інтереси, які випливають із головних завдань, що стоять перед школою.

Щоб успішно виконувати поставлені перед школою, вчителем завдання, необхідно дотримуватись, на думку педагога, деяких практичних порад:

- вступом перед поясненням нового матеріалу, короткими запитаннями викликати допитливість учнів;

- урізноманітнювати методи і прийоми з метою підтримання уваги, збудження інтересу в учнів;

- розумно використовувати наочність;

- для того щоб зацікавити учнів, вчитель повинен сам цікавитися предметом, бо тільки захоплена, зацікавлена людина може захопити інших.

Сформульовані Демковим закони і правила у реформованому вигляді увійшли як принципи у сучасну теорію навчання.

Демков, проаналізувавши педагогічні надбання з проблеми змісту освіти, дав ґрунтовну характеристику теоріям формальної і матеріальної освіти. За теорією матеріальної освіти стояла реальна школа, яка відповідала потребам соціально-економічного розвитку. Прихильники цієї теорії вказували на те, що вивчення природничих наук сприяє розвитку пізнавальних здібностей учня, оскільки при цьому він має справу з науковою термінологією, в його свідомості кожне поняття асоціює з певним уявленням. Основи природничих наук прості, елементарні і нема потреби спрощувати їх для того, щоб вони стали зрозумілими школяру. При вивченні реальних предметів і явищ приходять в дію органи відчуттів, основні інструменти, з допомогою яких людина одержує знання про зовнішній світ.

На думку прихильників теорії матеріальної освіти, навіть головна мета формальної освіти (розвиток здібностей) може бути досягнута вивченням різних предметів: математики, природознавства, фізики, географії, історії, рідної мови і літератури. У прихильників теорії матеріальної освіти був ще один аргумент: чим більша сума реальних знань, тим ближче ідеали економічного благополуччя.

З іншого боку, прихильники формальної освіти, вважаючи філологічну ерудицію ідеалом загально-освітньої школи, намагалися довести виняткове значення стародавніх мов, що відкривають учням ідейну спадщину античного світу. Вони вказували на те, що вивчення різноманітних граматичних форм стародавніх мов, вправи у правильному їх вживанні при перекладах з однієї мови на іншу забезпечують інтенсивний процес осмислення учнями нових для них понять. Якщо головна мета загальної освіти полягає в розвитку розумових здібностей, а не в повідомленні певної суми знань, то класична школа дає кращі засоби для досягнення цієї мети, формуючи такі якості, які необхідні для заняття науковою, державною, громадською діяльністю.

Демков як послідовник і прихильник поглядів К.Ушинського відстоював позицію поєднання формальної і матеріальної мети в процесі вивчення шкільних дисциплін, однак перевагу надавав формальній теорії змісту освіти. Вчений пояснював свою точку зору, спираючись на наукові досягнення того часу. Адже неможливо оволодіти всією сукупністю

знань, які можуть бути необхідні людині протягом її життя. В стінах школи необхідно підготувати молодих людей так, щоб вони вміли здобувати знання і поповнювати їх. Отже, в завданні школи на перше місце впливає формування умінь і навичок у здобутті знань. "Освіта повинна переслідувати як те, так і інше завдання, але перевага повинна бути в бік формального розвитку", – стверджував Демков [3, с. 87].

Боротьба прихильників матеріальної і формальної освіти мала позитивне значення для розвитку теорії змісту шкільної освіти. Одним із важливих її наслідків було намагання педагогів з'ясувати загальноосвітню цінність кожного предмета, його місце в курсі середньої школи. При аналізі змісту шкільної географії виявилось, що в розвитку здібностей абстрактного характеру, формуванні моральних понять географія може мати лише другорядну роль. Проте географія більше цінна для загальноосвітньої мети

в тому відношенні, що вона дає багато матеріалу, який має практичне значення. Пояснюючи значення фізики, представники природничо-наукових знань вказували, що фізика дає учням важливий засіб пізнання дійсності, а саме строго поставлений науковий експеримент.

Питання "чого вчити?" залишалося предметом гострих дискусій. З цього приводу висловлювалися найрізноманітніші версії, судження, іноді навіть суперечливі. Нові наукові досягнення, особливо в галузі природознавства, вказували на невідповідність шкільних програм прогресу науки того часу. В досвіді передових вчителів і методистів, в експериментальних дослідженнях накопичувалися нові знання, які не знаходили собі пояснення в теоріях формальної і матеріальної освіти. Ця боротьба мала позитивний результат: сприяла з'ясуванню освітнього значення окремих предметів шкільного курсу.

Література

1. Вахтеров В. П. Спорные вопросы образования / В. П. Вахтеров. – М., 1907. – С. 61.
2. Вентцель К. Н. Этика и педагогика творческой личности / К. Н. Вентцель. – М., 1912. Т. 2. – 1912. – С. 255.
3. Демков М. Курс педагогики для учительских институтов, высших женских курсов и педагогических классов женских гимназий / М. Демков. – М., 1907.
Ч. I. Основы педагогики, дидактики и методики. – 1907. – С. 315.
4. Демков М. Начальная народная школа, её история, дидактика и методика / М. Демков. – М., 1911. – С. 330.
5. Демков М. Интерес преподавания / М. Демков // Вестник воспитания. – 1890. – Кн. VI. – С. 42–60.
6. Демков М. О ходе урока и духе обучения // М. Демков // Педагогический сборник. – 1893. – № 8. – С. 141–156.
7. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / П. Ф. Каптерев ; под ред. А.М.Арсеньева – М. : Педагогика, 1982. – 704 с.